

Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)
Cilt: 6, Sayı: 11, Mart 2019, s. 1-31, ISSN: 2148-2527

Journal of Harput Studies, Vol. 6, Issue 11, March 2019, pp. 1-31

Araştırma Makalesi/Research Article

19. YÜZYILDA KEBAN: DEMOGRAFİK YAPI VE MESLEKLER

Keban In the 19th Century: Demographic Structure And Occupations

Enver ÇAKAR*

Geliş/Received: 06.01.2019

Kabul/Accepted: 19.03.2019

Öz

Bu çalışmada, nüfus defterleri ve salnameler kaynak olarak kullanılmak suretiyle, Keban'ın 19. yüzyıldaki demografik yapısı ve burada icra edilen meslekler hakkında bilgi verilmiştir.

Keban, 1515 yılında Osmanlı idaresine geçtikten sonra uzun süre Çemişgezek Sancağı'na bağlı bir nahiye merkezi olarak varlığını sürdürmüştür. 16. ve 17. yüzyıllarda fazla bir öneme sahip olmayan ve bu sebeple de oldukça az bir nüfusu barındıran Keban, 18. yüzyılın başlarından itibaren madencilik faaliyetlerinin başlamasıyla birlikte hızla büyümüş ve kasaba nüfusu 1835 yılında 1023 haneye (tahmini olarak beş bin kişi) ulaşmıştır.

Keban'daki nüfus, Müslümanların yanı sıra Rum ve Ermenilerden oluşuyordu. Fakat gayrimüslim nüfusun tamamı yerli nüfus olmayıp, madenciliğin başlamasıyla birlikte buraya iskân edilen ve başta madencilik olmak üzere, çeşitli mesleklerde uzmanlaşmış kişilerdi. Rumların hepsi Karadeniz bölgesinden, özellikle de başka bir maden bölgesi olan Gümüşhane'den buraya gelmişlerdi. Müslümanlar ise daha ziyade çevre köylerden ve kasabalardan Keban'a gelerek yerleşmişlerdi. Yine kasabaya yakın olan köylerden birçok Müslüman hane de madenlerde kışlakçı olarak tayin edilmişti.

Madencilik sayesinde 18. yüzyılın başlarından itibaren bir cazibe merkezi haline gelen Keban, madenciliğin önemini kaybettiği 19. yüzyılın sonlarına doğru ise hızla sönmüşüştür. Nüfusun önemli bir kısmı yapacak başka bir iş bulamadığı için kasabadan göç ederek başka yerlere yerleşmiştir. Keban'ın bu vaziyeti 20. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiş, Etibank Simli Kurşun Tesisleri'nin faaliyete başladığı 1953 yılından itibaren tekrar gelişme kaydetmiştir. Bu tesislerin 1983 yılında faaliyetlerini durdurmasıyla büyüme süreci tersine dönen Keban, bugün

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, ecakar@firat.edu.tr; <https://orcid.org/0000-0002-2601-2013>

Türkiye'deki en büyük barajlardan birine sahip olması, kültür bahlıkçılığı (alabalık) ve turizm sayesinde yeniden nisbi bir canlama ierisine girmiştir.

Anahtar Kelimeler: Keban, Maadin-i Hümayun, Elazığ, nüfus, meslekler.

Abstract

In this study, the demographic structure of Keban in 19th century and the professions that were performed in Keban is investigated by using population records and provincial annuals as sources.

Keban, after the Ottoman administration in 1515, has long existed as a district center affiliated to the Sanjak of Çemişgezek. In the 16th and 17th centuries, Keban did not have much importance as before. Therefore had a very small population, but afterwards the population grew rapidly with the start of the mining activities from the beginning of the 18th century, and the town population reached 1023 households (estimated as five thousand people) in 1835.

The population in Keban consisted of Greeks and Armenians as well as Muslims. However, the entire non-Muslim population was not a native population which were settled there after the start of mining activities. They were specialized in various professions, mainly in mining. All of the Greeks came from the Black Sea region, especially from another mining region, Gumushane. The Muslims, however, came from the surrounding villages and towns to come to Keban. Again, many Muslim households from the villages close to the town were appointed as the winterers in the mines.

Thanks to mining, Keban became a center of attraction since the beginning of the 18th century. Afterwards population in Keban diminished rapidly by the end of the 19th century when mining had lost its importance. Since a significant portion of the population could not find another job to do, they migrated from the town and settled elsewhere. This situation of Keban continued until the middle of the 20th century and it has been improved since 1953 by Etibank when Simli Kurşun Facilities started to operate. This property of the Kebun rotating reverse the growth process by stopping its activities in 1983. Today Keban has one of the largest dams in Turkey and through aquaculture (trout) and tourism, Keban nowadays has gained its revival.

Keywords: Keban, Maadin-i Hümayun, Elazığ, population, professions.

Giriş

Bugün Elazığ ilinin bir ilçesi olan Keban, daha ziyade, 1965-1975 yılları arasında inşa edilen *Keban Barajı* ile tanınmaktadır. Fakat burası Osmanlı Döneminde maden rezervleriyle (özellikle gümüş ve kurşun) ünlüydü. Ayrıca 1775 yılında Keban ve Ergani madenlerinin idarî olarak bir araya

getirilmesiyle oluşturulan *Maadin-i Hümayun Emaneti*'nin¹ de merkeziydi. Bundan dolayı Keban, Osmanlı taşrasında hem yönetim hem de iktisadi açıdan önemli bir yere sahipti.

Keban'ın 19. yüzyıldaki demografik yapısı ile orada icra edilen mesleklerin incelendiği bu çalışma, önemli ölçüde arşiv belgelerinden faydalanılmak suretiyle kaleme alınmıştır. Çalışmanın temel kaynaklarını ise nüfus ve kefalet defterleri ile salnameler oluşturmaktadır.

Defterlerden ilki ve en önemlisi olan 1835 (15 Ramazan 1250) tarihli Keban Madeni Nüfus Defteri², Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Nüfus Defterleri (NFS-d) tasnifinde 2683 numara ile kayıtlıdır. Bu defter, Keban Kasabası'nın nüfusunu ayrıntılı olarak gösteren yegâne defterdir ve tamamı 111 sayfadır. Sayfalar arşiv idaresince sonradan numaralandırılmıştır ve son sayfa boştur. Defterin 110. sayfasında Keban'daki hane sayısı ve erkek nüfusun genel toplamı verilmiştir. Ayrıca her mahalle kaydının sonunda o mahallenin toplam hane sayısı ile nüfusu da yazılmıştır. Fakat o sırada Keban'da bulunmayanlar toplam nüfusa dâhil edilmemiştir. Bunların isimleri yazılmış, üstüne kırmızı mürekkeple nerede oldukları da belirtilmiştir (mesela diyar-ı âherde, Deraliyye'de, Guleman'da, Adana'da, Harpurut'ta gibi). Defterin 2-46. sayfalarında Müslüman nüfus, 46-84. sayfalarında Ermeni nüfus (ehl-i zimmet reâyâ), 84-110. sayfalar arasında da Rum taifesinin nüfusu yer almaktadır. Defterde herhangi bir mesleği icra edenlerin isimlerinin üstüne ne işle meşgul oldukları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Yine belirli bir işi olmayanların isimleri üstüne "boş" notu düşülmüştür. En küçüğünden en yaşlısına, bütün erkeklerin kaç yaşında oldukları ve varsa zihinsel veya bedensel özürlü belirtilmiş³, fakat boyu, saç ve sakal rengi gibi fiziksel özelliklerinden bahsedilmemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde, Kâmil Kepeci tasnifinde 6304 numara ile kayıtlı olan bir yoklama defterinde de Keban'a ait bazı nüfus verilerine ulaşmak mümkündür. Fakat defterin önemli bir kısmı (25-84. sayfalar) *Gümüş Kazası*'na aittir ve bu kazadaki madenci, tüccar ve cizye mükellefi ziraat

¹ Fahrettin Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, TTK, Ankara, 1997, s. 15.

² Osmanlı Devleti'nde ilk düzenli nüfus sayımları 1831 yılında yapılmıştır. Bu sayımlarda kadınlar sayılmamış sadece erkek nüfus, yaşları ve fiziksel özellikleriyle kaydedilmiştir. Osmanlı nüfus sayımları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)-Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul, 2003; Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, 2. Baskı, Ankara, 1997.

³ "A'rec", "meflüc", "yekçeşm", "gözleri şaş", "alil" ve "mezcüb" olanlar, isimlerinin hemen altında belirtilmiştir.

ehlinin kayıtlarını ihtiva etmektedir. Defterde Keban'a ayrılan kısım ise 2-20. sayfalar arasındadır. Bu kısımda Gurre-i M. 1260 (Ocak 1844) tarihinde Müslüman⁴ nüfusun yoklaması yapılmıştır. Defterin başında, Keban'daki müslim ve gayrimüslim yoklama defteri olduğu belirtilmekle⁵ birlikte, özellikle gayrimüslimler ve bazı Müslüman mahalleleri defterde mevcut değildir.

Keban'a ait iki kefalet defteri⁶ de vardır. Yine Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde 2685 ve 2686 numaralarla kayıtlı olan bu defterlerden ilki Hicri 1262 (Miladi 1845/1846) tarihli olup Müslüman erkeklerin isimlerini ve kefillerini, 29 Z. 1263 (8 Aralık 1847) tarihli olan ikincisi de Ermeni ve Rum milletinden olan erkeklerin isimlerini ve kefillerini göstermektedir.

Yukarıda muhteva ve özelliklerinden bahsedilen defterlerden başka, Keban'ın 19. yüzyılın ikinci yarısındaki nüfus yapısı, mahalle taksimatı ve idari taksimatı konularında ise, Ma'muretü'l-aziz ve Diyarbekir vilayet salnamelerinden istifade edilmiştir.

1. Keban'ın İdari Yapısı

Keban, Osmanlı idaresinin ilk zamanlarında Çemişgezek Sancağı'na bağlı bir nahiyeydi⁷. Bu nahiyenin, 1518'de Kergah, Mişellü, Kirnir, Rabat ve Hidi olmak üzere 5 köyü vardı⁸. Bunlardan Rabat (Ribat) bugünkü Keban olup, nahiyenin de merkeziydi. Keban Nahiyesi, 1541 yılında 7⁹, 1566 yılında ise 8 köyden¹⁰ oluşuyordu.

⁴ Defterde, doğum ve ölümler, tarihleriyle birlikte kaydedildiği gibi, Keban dışında olanlar ve Keban'a geri dönenler veya başka bir yere göç ederek oraya yerleşenler de tarihleriyle birlikte ayrıca belirtilmişlerdir. Yine deftere kaydedilen erkeklerin fiziksel özelliklerinden ve yaşlarından da bahsedilmiştir (mesela "*Bâzîrgân oğlu orta boylu kır bıyıklı kavâs Ahmed sinn 52*" gibi).

⁵ "*Keban ma'den-i hümayûnunda yerlû ve mütemekkin olan ehl-i İslâm ve re'âyânın ve Rum millet-i taifesinin yoklama defteridir*". BOA, KK-d, no: 6304, s. 1.

⁶ Güvenlik içerikli kefalet defterlerinde geçen kefalet, şahsın ve kendisine kefil olunan şahısların, yapılmaması istenilen hususları yapmayacağına veya yerine getirmeye söz verdiği şeyleri yerine getireceğine dair bir tür söz verme, taahhütte bulunmadır (Şenol Çelik, "1261/1845 Tarihli Harput Kefalet Defteri ve Bu Deftere Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Harput Şehri", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, I/1, Elazığ, 2014, s. 22). Bu tür defterler, mahalle ve köylerde sakin olan erkeklerle onlara kefil olanların kimliklerini içermektedir.

⁷ Çemişgezek Sancağı ve nahiyeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK, Ankara, 1999, s. 29-33.

⁸ BOA, TD, no: 64, s. 783.

⁹ TKA, TD, no: 164, v. 139b-141a.

¹⁰ TKA, TD, no: 106, v. 56a-60a.

Keban'daki madenlerin 1708 yılında işletilmeye başlandığı ve 1730 yılına kadar kesintisiz olarak işletildiği bilinmektedir. Fakat bu tarihte meydana gelen deprem ve bölgedeki aşiretlerin maden mağaralarını ve fırınlarını tahrip etmeleri sebebiyle üretim faaliyetlerine 20 yıl ara verilmiştir. 1751 yılında başlatılan onarım faaliyetleri sonucunda 1758 yılında yeniden üretime başlanmış¹¹, 1775 yılında ise Keban ve Ergani madenleri tek bir yönetim altında birleştirilerek *Maadin-i Hümayun Emaneti* kurulmuştur¹². Böylece Keban, bölgesinde idarî bakımdan üstün ve ayrıcalıklı bir konuma yükselmiştir. Zira bu emanetin merkezi Keban'dı ve maden emînleri de uzun bir süre burada oturmuşlardır.

1775 yılında Maadin-i Hümayun Emaneti'nin kurulmasından sonra, daha önce Keban Madeni'ne kömür ve kütük sağlamakla mükellef olan kazalar mali ve idari açılardan bu emanete bağlanmıştır. Öyle ki, 1832 yılında *Keban, Ergani, Çüngüş, Çermik, Siverek, Ebutahir, Palu, Harput, Eğin, Kuruçay, Gürcanis, Eğil ve Kemah* kazaları ile *Çarsancak, Arapgir ve Malatya* sancakları Maadin-i Hümayun Emaneti'ne bağlıydı¹³. Dolayısıyla bir eyalet büyüklüğündeki bölgeyi kapsayan Maadin-i Hümayun Emaneti'ni yöneten emînler de oldukça geniş yetkileriyle âdeta bir beylerbeyi statüsüne sahiplerdi ve bunların çoğu vezir-paşa rütbesindeki üst düzey Osmanlı yöneticileriydi¹⁴.

1836 yılında Maadin-i Hümayun Emaneti, kaza ve sancaklarıyla birlikte, yeni oluşturulan Sivas Müşirliği'ne bağlandı. Bu tarihten itibaren müstakil ve serbestiyet üzere yönetilen bir idari birim olmaktan çıkan¹⁵ bu emanet, 1839 yılında ise Diyarbekir Müşirliği'ne dâhil edildi¹⁶.

Tanzimat Döneminde yapılan düzenlemeler çerçevesinde, 1842 yılında eyaletlerin müşirler, eyalet dâhilinde bulunan sancakların kaymakamlar,

¹¹ Hasan Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-1794 Tarihli Maden Emîni Defteri*, Sivas, 1997, s. x; Fahrettin Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, s. xxx.

¹² Fahrettin Tızlak, "Ma'adin-i Hümayun Emanetinin Osmanlı İdari Düzenindeki Yeri (1775-1867)" *XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler*, III, Ankara, 1999, s. 927-928; Hasan Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-1794 Tarihli Maden Emîni Defteri*, s. xii.

¹³ H. Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-1794 Tarihli Maden Emîni Defteri*, s. xix.

¹⁴ H. Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-1794 Tarihli Maden Emîni Defteri*, s. xv.

¹⁵ H. Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-1794 Tarihli Maden Emîni Defteri*, s. xix.

¹⁶ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, TTK, Ankara, 1995, s. 136; H. Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-1794 Tarihli Maden Emîni Defteri*, s. xix-xx.

sancağı oluşturan kazaların da müdürler vasıtasıyla yönetilmesi kararlaştırıldı¹⁷. Bu karardan sonra, Maadin-i Hümayun Emaneti yine Diyarbekir Müşirliği içinde yer almakla birlikte, bir sancak haline getirilerek¹⁸ yönetimine bir kaymakam, kazalarına da birer müdür tayin edildi.

1845 yılına gelindiğinde, Harput ve Maadin-i Hümayun'a bağlı kazalar Diyarbekir Eyaleti'nden ifraz edilerek ayrı bir mutasarrıflık haline getirildi. Ancak ertesi yıl Harput müstakil eyalet yapıldığından Maadin-i Hümayun kazaları da bu yeni eyalete bağlandı¹⁹.

Ma'mûretü'l-Aziz Sancağı'nın kurulmasından sonra Keban Madeni, kaza statüsüyle bu yeni sancak içerisinde yer aldı. Keban Madeni Kazası'nın da 1869 yılında *Eğın, Arabgir, Arguvan ve Çemişgezek* olmak üzere dört nahiyesi vardı²⁰. Fakat bu idarî yapı da çok sürmemiş, ertesi yıl Eğın ve Arabgir kaza yapılırken Arguvan Arabgir Kazası'na dâhil edilmiştir. Dolayısıyla bu tarihte sadece Çemişgezek Nahiyesi Keban Madeni Kazası'na bağlıdır²¹ ve bu idari yapısı 1876 yılına kadar devam etmiştir²². 1877 yılında Ma'mûretü'l-Aziz Sancağı Diyarbekir Vilayeti'ne tabi olmaktan çıkartılarak önce eyalet, sonra mutasarrıflık, 1878 yılında da vilayet yapılmıştır. Ancak Keban Madeni Kazası'nın idarî statüsünde önemli bir değişiklik olmaması ve merkez sancak olan Ma'mûretü'l-Aziz'e bağlı kalmaya devam etmiştir²³.

1884 ve 1894 yıllarında Keban Kazası, merkez köyler ile Arguvan Nahiyesi'nden oluşuyordu²⁴. Fakat 1907 yılında kayda değer değişikliklerin olduğu ve Keban Kazası'nın, *Muşar, İsa Karaca, Tahir (Arguvan), Eymir ve Dirican* olmak üzere 5 nahiyeye taksim edildiği görülmektedir²⁵. Aslında bu değişiklik de Arguvan Nahiyesi'nin kendi içerisinde yeni nahiyelere bölünmüş olmasından kaynaklanmıştır. Çünkü bu yeni nahiyelerin merkez ve köyleri 1894 yılında Arguvan Nahiyesi dâhilinde yer alıyordu.

¹⁷ F. Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, s. 49.

¹⁸ 1844 yılı başlarında (Gurre-i Muharrem 1260) Maadin-i Hümayun Sancağı'ndan bahsedilmesi, uygulamaya bu tarihte veya öncesinde başladığına işaret etmektedir. Bkz. BOA, KK-d, no: 6304, s. 2.

¹⁹ Ahmet Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ, 1999, s. 29-30.

²⁰ 1286 (1869/1870) Tarihli Diyarbekir Vilayet Salnamesi, s. 56.

²¹ 1287 (1870/1871) Tarihli Diyarbekir Vilayet Salnamesi, s. 56-58.

²² 1293 (1876/1877) Tarihli Diyarbekir Vilayet Salnamesi, s. 105.

²³ Ahmet Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, s. 35.

²⁴ 1301 (1883/1884) Tarihli Ma'mûratü'l-Aziz Vilayet Salnamesi, s. 61; 1312 (1894/1895) Tarihli Ma'mûretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi, s. 66-69.

²⁵ 1325 (1907/1908) Tarihli Ma'mûretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi, s. 179.

1923 yılında Karaca Nahiyesi lağvedilmiş, Eymir Nahiyesi'nden 13 köy ise Hekimhanı'na dâhil edilmiştir²⁶. 1926 yılında yapılan idari düzenlemeler sonucunda ise, Arguvan Nahiyesi Malatya iline, Muşar (Aydınlar) Nahiyesi de Elazığ'ın Baskil ilçesine bağlanarak Keban'dan ayrılmıştır²⁷. Bu arada Dirican'ın da nahiye statüsü kaldırılmış olmalıdır. Çünkü bu nahiyeden artık bahsedilmemektedir. 1937 yılında Ağın Nahiyesi'nin Keban'a bağlanması kararı alınmış²⁸ ise de 1946 yılında burada da müstakil belediye teşkilatı kurulmuştur²⁹. Bu sebeple, bugün Keban ilçesinin nahiyesi (bucağı) yoktur ve ilçe, bir merkez ile 30 köyden oluşmaktadır.

2. Keban Kasabasının 19. Yüzyıldaki Genel Görünümü

Elazığ'ın 46 km. kuzeybatısında yer alan Keban, baraj yapılmadan önce Karasu ile Murat ırmaklarının birleşerek Fırat'ı oluşturdukları yerden 10 km kadar güneyde kurulmuştur. Burası kuzey ve batıdan Fırat, güneyden Keban Çayı ve doğudan da dik yamaçlarla çevrilmiştir. Özellikle doğudaki ve güneydeki alanlar ile Fırat'ın karşı kıyılarının çok eğimli olması kasabanın gelişimini sınırlandırmıştır³⁰.

1835 yılında çarşı ve mahallelerden oluşan Keban Kasabası'nda Maden Emni tarafından kullanılan bir saray vardı³¹. Bu sarayda 1 kapıcı ve 1 kâtibin yanı sıra 7 saraydar vazife yapıyordu. Kasabanın çarşısında da çok sayıda esnaf, zanaatkâr ve tüccar örgütlenmişti ve çarşının güvenliğinden sorumlu bekçileri vardı. Fakat Keban'ın en önemli mimari yapısı, bir külliye halinde inşa edilmiş olan *Ziyaiye Camii* idi. Kallar Mahallesi'nde yer alan bu külliye, caminin yanı sıra, bir medrese ve 350 cilt kitabın bulunduğu bir kütüphane ile bir tekke (Kadiri tekkesi) ve bir hamam da bulunuyordu. Bütün bu yapılar Keban'da uzun süre maden emniyeti yapmış olan *Yusuf Ziya Paşa*³² tarafından 1212 (Miladi 1797/98) yılında yaptırılmış³³ ve

²⁶ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.1, Kutu no: 12, Dosya no: 36, Sıra no: 15.

²⁷ Ali Yiğit, Keban Kasabası'nın Kuruluş ve Gelişmesine Etki Eden Coğrafi Faktörler", *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 6 (1997), s. 418.

²⁸ Kararnamesi ise 1938 yılında yazılmıştır. Bkz. BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Kutu no: 76, Dosya no: 56, Sıra no: 4; BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Kutu no: 83, Dosyan no: 35, Sıra no: 2.

²⁹ BCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Kutu no: 186, Dosya no: 31, Sıra no: 20.

³⁰ Ali Yiğit, "Keban Kasabası'nın Kuruluş ve Gelişmesine Etki Eden Coğrafi Faktörler", s. 411-412.

³¹ Kallar Mahallesi'nde yer alan bu saray, maden eminlerinin oturduğu ön bahçeli ve oldukça büyük bir yapıydı. 1960'lı yıllara ulaşmayı başaran bu yapı, bugün mevcut değildir. Sait Bilgin, *Dünden Bugüne Keban*, İstanbul, tarihsiz, s. 37-38.

³² Yusuf Ziya Paşa hakkında bilgi için bkz. Kemal Beydilli, "Yûsuf Ziyâ Paşa", *DİA*, 44, İstanbul, 2013, s. 34-37.

ihtiyaçlarının karşılanması için de zengin vakıflar bağlanmıştı³⁴. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde de faaliyette olan Keban'daki medresede 1907 yılında yüz kadar öğrenci tahsil görüyordu³⁵. Keban'ın ikinci önemli dinî yapısı ise *Kürtkendi Camii* olup, bu cami de Yusuf Ziya Paşa tarafından yaptırılmıştır³⁶.

Medrese ve camilerden başka, Keban Kasabası'nda 1894 yılında ikisi Rumlara ve ikisi de Ermenilere ait olmak üzere 4 kilise vardı. Ermeni kiliselerinden *Karabit Kilisesi* Paluçarşusu Mahallesi'nde, *Meryem Ana Kilisesi* Çarşubaşı Mahallesi'nde, Rum kiliselerinden *Toma Kilisesi* Kallar Mahallesi'nde, *Meryem Ana Kilisesi* de Cirid Meydanı'nda bulunuyordu³⁷. Yine Çarşubaşı Mahallesi'nde biri Ermeni Kilisesi vakfı, ötekisi *Rum Pavlenk Hanı* olmak üzere iki han da vardı³⁸.

Keban'da yaşayanların en önemli geçim kaynağı hiç şüphesiz madencilikti. Bundan dolayı kasabada, maden mağaralarının yanı sıra bir kalhane de vardı. Keban'daki cevher mağaralarında ve fırınlarında çok sayıda insan istihdam edilmişti. Yine maden üretimine bağlı olarak Fırat Nehri üzerinde nehir taşımacılığı da yapılıyordu. Gemicibaşı veya Sefinebaşı Mahallesi adıyla bilinen iskelenin olduğu mevkide çok sayıda gemici ve kelekci³⁹ hizmet vermekteydi. Kara taşımacılığında ise daha ziyade eşek ve katırlar kullanılmaktaydı.

3. Mahalleler

Keban'ın 16. yüzyılda mahalleleri bulunmadığına göre, maden ocağının işletilmeye başlandığı 18. yüzyıldan itibaren kasabaya yoğun bir nüfus akışı olmuş ve buna bağlı olarak da yeni mahalleler kurulmuştur.

³³ Yusuf Ziya Paşa Külliyesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Yusuf Ziyâ Paşa Külliyesi", *DİA*, 44, İstanbul, 2013, s. 37-38.

³⁴ Yusuf Ziya Paşa Vakfı'nın gelir ve gider kalemleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kürşat Çelik, "Keban'da Yusuf Ziya Paşa Külliyesi Vakfı", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 1/1, Elazığ 2014, s. 49-64.

³⁵ 1325 (1907/1908) Tarihli Ma'muretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi, s. 28.

³⁶ 1301 (1883/1884) Tarihli Ma'muretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi, s. 128, 143-144; 1325/1907 Tarihli Ma'muretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi, s. 179.

³⁷ 1312 (1894/1895) Tarihli Ma'muretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi, s. 28. Aynı salnamede, Çarşubaşı Keban'ın mahalleleri arasında gösterilmemektedir. Muhtemelen buradaki "mahalle" tabiriyle kilisenin mevkisi vurgulanmak istenmiştir. Nitekim Çarşubaşı ismi bugün de bir mevki adı olarak varlığını sürdürmektedir. Cirit Meydanı ise eski lise binasının olduğu yerdi ve burada 1940'lı yıllara kadar cirit oynanıyordu. Bkz. Sait Bilgin, *Dünden Bugüne Keban*, s. 47.

³⁸ 1312 (1894/1895) Tarihli Ma'muretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi, s. 46.

³⁹ Kelekcilerin iskele olarak kullandıkları *Keleklik* adıyla anılan yer, Gemibaşı'ndan 200 metre aşağıdaydı. Sait Bilgin, *Dünden Bugüne Keban*, s. 46.

1835 yılında Keban'ın *Kallar, Paluçarşusu, Kürtkendi, Nimri, Gemicibaşı, Arapgir ve Yukarımahalle* olmak üzere yedi mahallesi vardı. Kürtkendi ve Nimri mahalleleri sadece Müslümanların yaşadığı mahallelerdi. Buna karşın, Gemicibaşı ve Arapgir mahallelerinde Ermeniler, Yukarımahallede ise Rumlar meskûndü. Kallar Mahallesi'nde Müslümanlar ve Rumlar birlikte yaşarlarken, Paluçarşusu'nda ise Müslüman, Rum ve Ermeniler bir arada yaşıyorlardı. Kasabanın hane sayısı bakımından en kalabalık mahallesi, toplam 515 hane ile Paluçarşusu idi. Bunu toplam 221 hane ile Kallar Mahallesi takip etmekteydi. Fakat erkek nüfusuna göre değerlendirdiğimizde, Keban'ın en kalabalık mahallesinin 587 nüfusla Gemicibaşı Mahallesi olduğu anlaşılmaktadır. Burada hane başına düşen erkek nüfus 2,98'dir. Oysa Paluçarşusu'nda hane başına düşen erkek nüfusu 2,22'dir. Keban'ın en küçük mahallesi ise 40 hane ile Nimri Mahallesi'dir.

1845-1847 yıllarında Keban'ın *Sefinebaşı (Gemicibaşı), Paluçarşusu, Arapgir, Kallar, Kürtkendi ve Nimri* olmak üzere 5 mahallesi vardı. Bunlardan Kürtkendi ve Nimri mahallelerinde sadece Müslümanlar, Sefinebaşı'nda Ermeniler, Kallar Mahallesi'nde Müslüman ve Rumlar, Paluçarşusu'nda ise Müslüman, Ermeni ve Rumlar meskûndü⁴⁰. Dolayısıyla bu mahallerin nüfus yapısı 1835 yılından farklı değildi. Fakat 1846/47'de Arapgir Mahallesi'nde Ermeni ve Rumların bir arada yaşamaları ve Yukarımahalle'den de hiç bahsedilmemesi oldukça dikkat çekmektedir. Halbuki 1835 yılı nüfus kayıtlarında, Arapgir Mahallesi'nde Ermenilerin, Yukarımahalle'de ise Rumların oturduğu görülmektedir. Bu durumda, Yukarımahalle'nin aslında Arapgir Mahallesi'nin bir parçası olduğu söylenebilir.

1845/46 yılında Kürtkendi Mahallesi'nin imamı Mehmed Efendi bin Ömer Efendi, birinci muhtarı Kefensizoğlu Hacı İbrahim bin Muhammed, ikinci muhtarı da Güvendikoğlu Hüseyin bin Ahmed idi⁴¹. Kallar Mahallesi'nin imamı Ali Efendi bin Abdurrahman Efendi, birinci muhtarı Leblebicioğlu Mehmed bin Halil, ikinci muhtarı da Bayındırlıoğlu Osman bin Mustafa'ydı⁴². Paluçarşusu Kallar'a, Nimri Mahallesi de Kürtkendi'ye tabi olduğu için ayrıca muhtarları yoktu. Gayrimüslimlerin de kocabaşları ve muhtarları vardı.

1894 yılında Keban'ın *Kallar, Paluçarşusu ve Kürtkendi* olmak üzere üç mahallesinin olduğu görülmektedir. Kallar Mahallesi'nde Rum ve Ermeniler, Paluçarşusu ve Kürtkendi mahallelerinde ise sadece Müslümanlar meskûndü. Dolayısıyla kasabanın nüfus bakımından en kalabalık mahallesi

⁴⁰ BOA, NFS-d, no: 2685, s. 2-62; BOA, NFS-d, no: 2686, s. 2-87.

⁴¹ BOA, NFS-d, no: 2685, s. 2. Güvendikoğlu Hüseyin bin Ahmed Nimri Mahallesi'nde de yazılmıştır.

⁴² BOA, NFS-d, no: 2685, s. 35.

de, toplam 209 hane ve 734 kadın ve erkek nüfusuyla Kallar'dı⁴³. Bu tarihte artık Arapgir, Gemicibaşı, Yukarımahalle ve Nimri⁴⁴ adlı mahallelerden bahsedilmemektedir. Nüfusun da 1835 yılına nazaran azalmış olması, kasabanın önemli miktarda dışarıya göç verdiğini göstermektedir⁴⁵. Zira madencilğe bağlı olarak kasabada yerleşmiş olan Ermeni ve Rum erkek nüfusu 1894 yılında 238'e düşmüştür. Oysaki 1835 yılında gayrimüslim erkek nüfusu 1600 idi. Bu durumda kasabadaki gayrimüslim nüfusunda %85 oranında bir azalmanın meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bunun da temel nedeni Keban'daki madencilik faaliyetinin 19. yüzyılın sonlarında artık etkinliğini yitirmiş olmasıdır.

Keban Kasabası'ndaki Kallar Mahallesi, adını maden külçelerinin eritilip ayrıştırıldığı işletmeden alırken, Paluçarşusu muhtemelen burada esnafılık yapan veya ticaretle uğraşan Palulu ilk sâkinlerinden⁴⁶, Kürtkendi Mahallesi Kürt nüfusundan, Gemicibaşı Mahallesi gemicilik yapılan alandan⁴⁷, Yukarımahalle de konumundan dolayı⁴⁸ bu şekilde isimlendirilmiştir. Nimri adı ise oldukça ilginçtir. Zira bugün Keban ilçesine bağlı köylerden biri olan Nimri (Pınarlar), kasabanın mahallesi olamayacak kadar uzak bir mesafededir. Ayrıca bu köy Fırat Nehri'nin öte tarafında yer aldığı için 19. yüzyılın ortalarına kadar Arapgir Kazası'na bağlıydı⁴⁹. Dolayısıyla bu mahallenin Nimri Köyü'nden gelenler tarafından kurulduğu ve zamanla Kürtkendi Mahallesi ile birleşerek ismen ortadan kalktığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Nitekim daha 1845/46 yılında Nimri Mahallesi idarî bakımdan Kürtkendi Mahallesi muhtarlığına tabiydi⁵⁰.

⁴³ 1312 (1894/1895) Tarihli Ma'muretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi, s. 67.

⁴⁴ Nimri, 1894'te Keban'a bağlı 114 hane ve 536 toplam nüfuslu bir köydür. Bkz. 1312 (1894/1895) Tarihli Ma'muretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi, s. 67.

⁴⁵ 1846 tarihli kefalet defterinden anlaşıldığına göre çok sayıda Ermeni özellikle İstanbul, Harput ve Arapgir'e göç ederek yerleşmiştir (bkz. BOA, NFS-d, no: 2686, s. 2-61). Rumlar ise Gümüşhane ve Harput'a gitmişlerdir (BOA, NFS-d, no: 2686, s. 65-81).

⁴⁶ Mesela, Paluluların kendi memleketlerinden getirdikleri tütün ve kelek tulumlarını burada sattıkları ve bu nedenle mahallenin Paluçarşısı adıyla anıldığına dair bir rivayet bilinmektedir. Bkz. Sait Bilgin, *Dünden Bugüne Keban*, s. 23.

⁴⁷ *Gemibaşı* adıyla da bilinen bu yer, Fırat Köprüsü'nden 50 m aşağıda bulunuyordu ve 1936 yılına kadar bu mevkide gemi işletiliyordu. Bkz. Sait Bilgin, *Dünden Bugüne Keban*, s. 47.

⁴⁸ Nüfus defterinde bu mahallede sâkin olan Rum tâifesi için şu ifade kullanılmaktadır: "Tâife-i mezbûrun hark üzerinde olan Yukarı Mahalle dimekle ma'rûf mahallede kâin nüfusun..." , BOA, NFS-d, no: 2683, s. 90.

⁴⁹ Mesela 1643 yılında Nimri Köyü Arapgir Kazası'na bağlıydı. Bkz. BOA, KK-d, no: 2600, s. 5.

⁵⁰ "Der mahalle-i Nimri 'an tâbi'-i mahalle-i Kürtkendi", BOA, NFS-d, no: 2685, s. 29.

Keban'ın bugün *Değirmenbaşı, Kallar, Fırat ve Baraj* olmak üzere üç mahallesi vardır. Bunlardan Değirmenbaşı Paluçarşısı⁵¹, Fırat Mahallesi ise Kürtkendi Mahallesi'dir⁵². Kallar ismi aynen korunduğuna göre, Baraj Mahallesi yakın zamanda kurulmuş bir yerleşim alanı olmalıdır. Çünkü, yukarıda da ifade olunduğu üzere, 1894 yılında Keban'ın Kallar, Paluçarşusu ve Kürtkendi olmak üzere üç mahallesi vardı.

4. Nüfus

Keban, 16. yüzyılda nüfusu 11 haneyi geçmeyen küçük bir köy konumundaydı. Bu köy, madencilik başladığı 18. yüzyılın başlarından itibaren hızla büyümüş ve hane sayısı 1835 yılında 1000'i geçmiştir. Bu nüfus artışı doğal bir artış olmayıp, dışarıdan alınan göçler sayesinde olmuştur. Nitekim 1518-1566 yılları arasında Keban'da hiç gayrimüslim yok iken, madencilik başlamasıyla birlikte çok sayıda Ermeni⁵³ ve Rum⁵⁴ Keban'a yerleştirilmiştir. Ayrıca çevre köylerde ve kasabalarda meskûn olan Müslümanlardan da Keban'a göçenlerin sayısı bir hayli fazlaydı.

Tablo-1: Erkek Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı (1835)

Mahalleler	Müslüman		Ermeni		Rum		Toplam	
	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
Kallar	136	275	-	-	65	126	221	451
Kallar (Kışlakçı)	20	50	-	-	-	-	-	-
Paluçarşusu	73	157	80	205	70	137	231	515
Paluçarşusu (Kışlakçı)	8	16	-	-	-	-	-	-
Kürtkendi	155	351	-	-	-	-	155	351
Nimri	40	90	-	-	-	-	40	90
Gemicibaşı	-	-	197	587	-	-	197	587
Arapgir	-	-	88	253	-	-	88	253
Yukarımahalle	-	-	-	-	91	166	91	166
Bekâr	-	-	-	22	-	104	-	2413
Toplam	432	939	365	1067	226	533	1023	2539

⁵¹ Sabit Bilgin, *Osmanlı Döneminde (1725-1920) Keban Madeni Eminleri ve Keban Kaymakamları*, İstanbul, 2014, s. 159.

⁵² Bu mahalle 1950'li yıllara kadar Kürt Köyü adıyla bilinmekteydi. Sait Bilgin, *Dünden Bugüne Keban*, s. 23.

⁵³ Mesela Ermeniler arasında Eğinli, İçmeli, Çüngüşlü, Çemişgezekli, Diyarbakirli, Ağınli ve Arapgirli olanlar vardı. Eğin (Kemaliye)'den gelenler daha ziyade tüccarlık yapıyorlardı (bkz. BOA, NFS-d, no: 2683, s. 47, 49, 52, 53, 56, 58, 83, 84).

⁵⁴ Trabzon ile Gümüşhane arasındaki dağlarda yaşayan ve madencilik işinde uzmanlaşan Rumlar Keban'a getirilerek yerleştirilmiş olmalıdır. Bkz. F. Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, s. 113.

1835 yılında Keban'da toplam olarak 1023 hane ve 2539 erkek nüfus⁵⁵ bulunmaktaydı. Bu dönemde yapılan nüfus sayımlarında kadınlar yazılmıyordu. Erkek sayısı kadar kadın nüfus olduğunu varsaydığımızda⁵⁶, Keban'ın bu tarihteki tahmini nüfusu 5.078 olmaktadır. Fakat 1894 yılına gelindiğinde kasaba toplam nüfusunun (kadın ve erkek) 690'ı Müslüman ve 455'i de gayrimüslim olmak üzere 1145'e, hane sayısının da 337'ye düştüğü görülmektedir⁵⁷. Buna paralel olarak mahalle sayısı da 7'den 3'e düşmüştür. Bu düşüşün sebebi, madencilik faaliyetlerinin artık eski önemini yitirmiş olmasıyla izah edilebilir.

1835 yılı nüfus sayımında Keban'da kayıtlı olan bütün erkekler sayılmış ve isimleri nüfus defterine kaydedilmiştir. Fakat o tarihte çeşitli sebeplerden dolayı Keban'ın dışında bulunanlar toplam nüfusa dâhil edilmemiştir ki, bunların sayısı 250 kadardır. Keban dışında bulunanlar, nüfus defterinde genellikle "*diyar-ı âherde*" ifadesiyle işaretlenmişlerdir. Ayrıca İstanbul'da olanlar "*Deraliyye'de*", Asakir-i Mansûre ordusuna mensup olanlar, "*Asâkir-i mansûrede*" şeklinde, isimlerinin hemen yanında kırmızı mürekkeple belirtilmişlerdir. Bunların dışında, bazı isimlerin de hangi şehir veya kasabada oldukları da not edilmiştir (mesela; *Akdağ'da*, *Guleman'da*, *Gümüshane'de*, *Harpurut'da*, *Trabzon'da*, *Sivas'da*, *Adana'da*, *Maraş'da*, *Konya'da*, *Ergani'de* ve *Kemah'da* şeklinde).

Nüfus yapısını incelediğimizde, kasaba nüfusunun Müslüman, Ermeni ve Rumlardan oluştuğu görülmektedir. Müslümanlar 432 hane ve 939 erkek nüfusa sahipti. Fakat en az 165 erkek nüfus da çeşitli sebeplerden dolayı Keban'ın dışında bulunuyordu. Müslüman hane sayısı, Rum ve Ermeni hanelerinden fazlaydı ve toplam hane sayısı içerisinde % 42,23'lük bir paya sahipti. Ancak nüfus bakımından bu oran % 36,98'e düşmektedir (bkz. Tablo-2). Bu tablonun oluşmasında dışarıya yapılan münferit göçlerin etkisi büyüktür. Ayrıca gayrimüslimlerden 126 bekâr erkek, yanında aileleri olmadığı halde, çalışmak amacıyla Keban'da bulunuyorlardı.

Keban'da gayrimüslim toplam nüfusu (Ermeni ve Rum) Müslümanlardan fazlaydı. Fakat bunlar, yukarıda da ifade edildiği gibi, Keban'ın yerli nüfusu olmayıp, madencilik faaliyetlerinin başladığı 18. yüzyıldan itibaren buraya yerleşmişlerdir. Kasabadaki Ermeniler 365 hane ve 1067 erkek nüfusa, Rumlar ise 226 hane ve 533 erkek nüfusa sahipti. Ermeni nüfus,

⁵⁵ Defterde toplam hane sayısı 1022, erkek nüfusu da 2538 olarak verilmiştir. Bkz. BOA, NFS-d, no: 2683, s. 110.

⁵⁶ 2014 yılı verilerine göre, Keban'ın toplam 4845 olan nüfusunun 2349'u erkek, 2496'sı da kadındır. Dolayısıyla kadın ve erkek nüfusu birbirine yakındır.

⁵⁷ 1312 (1894/1895) Tarihli Ma'muretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi, s. 67.

toplam erkek nüfusun % 42,03'ünü oluştururken Rumlar da % 20,99'luk bir orana sahipti (bkz. Tablo-2).

Tablo-2: Nüfusun Etnik ve Dini Gruplara Göre Dağılımı (1835)

Nüfusun Özelliği	Hane Sayısı	Toplam Hane Sayısına Oranı (%)	Nüfusu	Toplam Nüfusa Oranı (%)
Müslüman	432	42,23	939	36,98
Ermeni	365	35,68	1067	42,03
Rum	226	22,09	533	20,99
Toplam	1023	100	2539	100

Keban'daki Müslümanlar da çoğunlukla çevredeki köy ve kasabalardan buraya göç ederek yerleşmişlerdi. Mesela; *Mişelli, Denizli, Tepte, Kudikan, Soğanlı, Hamzikan, Birvan, Piran, Hedi, Başık, Bağçeli, Çalık, Zeryan, Bayındır, Kuşcu, Zırkı, Ataf, Üngüzek, Atma, Girdikan ve Aşurkan* köylerinin yanı sıra, *Harput, Diyarbakir, Erzurum, Malatya, Kırşehir, Urfa, Arapgir, Çemişgezek, Ergani, Koçhisar, Arguvan, Ağın ve Kemah* gibi şehir ve kasabalardan da Keban'a yerleşenler vardı. Dışarıdan gelenler içerisinde 20 hane ve 50 erkek Kallar Mahallesi'nde, 8 hane ve 16 erkek de Paluçarşusu Mahallesi'nde "kışlakçı" olarak kaydedilmişlerdir ki, bunların kışın maden fırınlarını korumak ve bakımını sağlamak gibi görevlerinin olduğu bilinmektedir⁵⁸.

1878'de maden ocaklarının kapanmasıyla gerilemeye başlayan Keban Kasabası, 1941 yılında Etibank tarafından yapılmaya başlanan Simli Kurşun Tesisleri'nin⁵⁹ 1953'de faaliyete geçmesiyle tekrar gelişmeye başlamıştır. Nitekim 1950'den 1965'e kadar olan sürede Keban'ın nüfusu düzenli bir şekilde artmış; 523 olan nüfus 15 yılda 2746'ya yükselmiştir. Fakat yeterli maden kalmadığından maden ocakları 1983'te tekrar kapatılmıştır⁶⁰. Barajın yapımından sonra yeniden canlanan Keban'ın 2014 yılındaki kasaba nüfusu ise 4845 kişiden oluşmaktaydı. Dolayısıyla madencilik yapıldığı 1835 yılı nüfusuna yakın bir nüfusa sahipti.

5. Meslekler

Keban'da icra edilen meslekler konusunda sadece 1835 tarihli nüfus defterinde bilgiler yer almaktadır. Dolayısıyla bu husustaki değerlendirmeler de bahsolunan defterdeki verilere göre yapılmıştır.

⁵⁸ H. Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-1794 Tarihli Maden Emini Defteri*, s. xxxi. 1788/89 yılında Keban'da 24 kışlakçının olması, sonraki yıllarda bunların sayısının arttığına delalet etmektedir.

⁵⁹ Keban'daki Simli Kurşun Madeni imtiyazının Etibank'a ihalesi hakkında 1940 yılında alınan karar için bkz. BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Kutu no: 91 Dosya no: 64, Sıra no:12.

⁶⁰ Ali Yiğit, "Keban Kasabası'nın Kuruluş ve Gelişmesine Etki Eden Coğrafi Faktörler", s. 418-419.

1835 yılında Maadin-i Hümayun Emmini *Reşid Mehmed Paşa* idi⁶¹ ve bu göreve 1834 yılında atanmıştı. Aynı zamanda Diyarbekir valisi olarak da vazifelendirildiği⁶² için Keban'da oturmayan *Reşid Mehmed Paşa*, 1836 yılında vefat edinceye kadar Maadin-i Hümayun Emmini olarak vazife yapmıştır.

1835 yılında Keban Kazası'nda yargı makamını (Hâkimü'ş-Şer') *İbrahim Efendi* temsil ediyordu ve Kallar Mahallesi'nde oturuyordu⁶³. Kasabanın müftüsü olan *es-Seyyid Ahmed Efendi* ise Kürtkendi Mahallesi'nde sâkindi ve oğlu *İsmail Efendi* de ilim tahsil ediyordu⁶⁴. Keban âyanı⁶⁵ *Ahmed Ağa*'ydı ve biri Ermeni olmak üzere yanında çalışan 4 hademesi ve bir kahvecisi vardı. Ermeni taifesinden olan hademesinin aslında gemicilik yaparak ona hizmet ettiği anlaşılmaktadır⁶⁶.

Keban, bir maden bölgesi olduğu için meslekler ona göre şekillenmişti. Maadin-i Hümayun emînleri maiyetinde ayak hizmetleri ve dışarıya bağlı işleri görmekle vazifeli olan çukadarların⁶⁷ âmiri (*Başçukadar*) *Hacı Mehmed Ağa* idi ve kasabanın Kürtkendi Mahallesi'nde oturuyordu⁶⁸. Keban'a ulaştırılan kömürleri Kömür Ağası⁶⁹ *Hacı Mustafa Efendi* teslim alıyordu. Kallar Mahallesi'nde oturan *Hacı Mustafa Efendi*'nin ağabeyi *Musa Kadızâde Hacı Mehmed Efendi* ile kardeşi *Ahmed Efendi* ise Trabzon Valisi *Osman Paşa*'nın yanında kâtip olarak çalışıyorlardı⁷⁰. Maadin-i Hümayun'a

⁶¹ 1835 tarihli nüfus defterinde *Reşid Mehmed Paşa*'nın nüfus kaydı bulunmamakla birlikte, defterde yer alan *Necatizâde Hacı Halil Ağa*'nın damadı *Mehmed Ağa* için "*Reşid Paşa Efendi'nin hizmetinde*" denilmesi, onun bu tarihteki emînlik görevini teyit etmektedir.

⁶² *Sabit Bilgin, Osmanlı Döneminde (1725-1920) Keban Maden Emînleri ve Keban Kaymakamları*, s. 201-202.

⁶³ BOA, NFS-d, no: 2683, s. 9.

⁶⁴ BOA, NFS-d, no: 2683, s. 27.

⁶⁵ Bir bölgenin nüfuzlu ve soy sopca sivrilmiş olanları için kullanılan *âyan* kelimesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özcan Mert, "Âyan", *DİA*, c. 4, İstanbul, 1991, s. 195-198.

⁶⁶ BOA, NFS-d, no: 2683, s. 17, 51. Bu âyan için defterde, "*ashâb-ı firun*" tanımlamasının yapılması, onun madencilikle de ilgilendiğini göstermektedir. II. Mahmud döneminde uygulanan merkezileşme politikaları sonucunda âyanlar idarî ve askerî güçlerini kaybetmekle birlikte, taşradaki sosyal ve iktisadî nüfuzlarını korumaya devam ettiler. Nitekim pek çok âyan iltizam işini ellerinde tutukları gibi, redif askeri teşkilatının kurulup yaygınlaşmasında da onların rolü vardı. Özcan Mert, "Âyan", s. 197-198.

⁶⁷ H. Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-1794 Tarihli Maden Emîni Defteri*, s. xxviii; F. Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, s. 86-87.

⁶⁸ BOA, NFS-d, no: 2683, s. 30.

⁶⁹ H. Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-1794 Tarihli Maden Emîni Defteri*, s. xxxii.

⁷⁰ BOA, NFS-d, no: 2683, s. 9. Adı geçen *Osman Paşa*'ya 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, yürütmekte olduğu Trabzon valiliğine ilaveten, Maadin-i Hümayun Emaneti

tâbi kazalardan temin edilen ve Fırat Nehri üzerinden Keban'a ulaştırılan kütükleri teslim almakla vazifeli kütük ağasının⁷¹ *Maksud oğlu Hacı Mehmed Ağa* olduğunu ve Kürtkendi Mahallesi'nde oturduğunu⁷² da tespit edebilmekteyiz. Bunlardan başka, defterde kimlikleri belirtilmemekle birlikte, Keban madeninde kal ağası ve sarrafın da mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü nüfus defterinde, bazı isimler için "*hademe-i sarrâf*", "*tâbi-i sarrâf*", "*sarrafdâ yazıcı*" ve "*tâbi-i kal ağası*" gibi ifadeler kullanılmıştır. Madenlerde önemli görevler üstlenen sarraflar, üretim faaliyetini gerçekleştiren ustalara ihtiyaç duydukları sermayeyi veriyorlardı. Yani onlara bir noktada kredi açma görevini yerine getiriyorlardı. Maden ustaları sarraflardan aldıkları krediyi ve avansı kendi hesaplarına alıyor ve üretim faaliyeti sonunda elde ettikleri gelirden borçlarını ödüyorlardı⁷³. Kal ağası ise elde edilen cevherin fırınlanmasına nezaret ediyordu⁷⁴.

Maden cevherlerinin çıkarıldığı mağaralarda ağırlıklı olarak Rumlar çalışıyordu. Nitekim tespit edebildiğimiz 157 mağaracının 154'ü Rum taifesindendi. Ayrıca bunların beş nâzırı ve iki kâtibi de vardı. Mağaraların aydınlatılması işinden *mumcular*, kuyulardan çıkan suyun tahliyesinden ise *sakalar* sorumluydu.

Mağaralarda ve maden kuyularında cevherin çıkarılması ve fırınlara taşınmasından sorumlu olan *ustabaşılar* maden emininin arzı ve İstanbul'un onayıyla atanırlardı⁷⁵. Keban'daki fırın ustabaşısı vazifesini üstlenmiş olan *Toma*, madencilik merkezi olan Kallar Mahallesi'nde oturuyordu⁷⁶ ve yanında *yazıcı*, *nâzır*, *seyis*, *harbende* ve *kahveci* gibi muhtelif işlerden sorumlu görevliler de vardı. Ayrıca 15 kişi fırın hizmetinde (*ashâb-ı fırın*) çalışırken, cevherlerin işlenmesi işlemini gerçekleştiren ve özel yeteneklere

ve Bozok Sancağı da verilmiş ve bu görevlerle Şark Seraskerliği'ne tayin edilmiştir. Bkz. Abdullah Saydam, "Trabzon'un İdarî Yapısı ve Yenileşme Zarureti (1793-1851)", OTAM, 18/18, Ankara, 2005, s. 296-297.

⁷¹ H. Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-1794 Tarihli Maden Emîni Defteri*, s. xxxii.

⁷² BOA, NFS-d, no: 2683, s. 40.

⁷³ Sarraf hakkında daha fazla bilgi için bkz. F. Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, s. 90-91; H. Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-1794 Tarihli Maden Emîni Defteri*, s. xxvii-xxviii.

⁷⁴ H. Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-1794 Tarihli Maden Emîni Defteri*, s. xxxiv. 1835 tarihli nüfus defterinde kal ağasının emrinde çalışan 3 tane kalcının varlığını tespit edebilmekteyiz.

⁷⁵ H. Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-1794 Tarihli Maden Emîni Defteri*, s. xxxiii.

⁷⁶ BOA, NFS-d, no: 2683, s. 84.

sahip olan piristadlardan⁷⁷ da 6 elemanın ismini tespit edebilmekteyiz. Bunlardan başka, Keban'daki madende vazife yapan 11 bennâk⁷⁸, 12 körükcü⁷⁹, 4 çağılıcı (çakılıcı⁸⁰), 5 cevher kırıcı, 2 çivici ve 3 cürüfcü de vardı.

Madenlerdeki taşımacılık vazifesini çoğunlukla Müslümanlar üstlenmişti. Nitekim hayvanlarıyla taşımacılık yapan 40 “eşekci”den 31’i Müslüman, 8’i Ermeni, 1 tanesi de Rum’du ve içlerinden biri “eşekcibaşı” olarak tayin edilmişti. Keban’da eşekcilerin haricinde, “harbende” olarak isimlendirilen 4 görevli vardı. Bunların da eşek veya katırlarıyla taşımacılık yaptıkları söylenebilir. Ayrıca deftere “akkâm” olarak kaydedilen ve deve ile taşımacılık yaptıkları anlaşılan 2 Müslüman daha vardı. Nehir taşımacılığını ise “kelekciler” ve “gemiciler” yapıyordu. Toplam 15 kişiden oluşan kelekcilerden 4’ü Müslüman (biri “kelekcibaşı” idi), 11’i ise Ermeni’ydi. Ayrıca Ermenilerden 1, Müslümanlardan da 4 gemici ve 1 sefine kâtibi vardı. Rumlardan ise 12 kişi yomacı (palamarcı⁸¹) olarak vazife yapıyordu. Keban’dan İstanbul’daki Darphane’ye gönderilen kıymetli madenlerin taşınmasına tatarlar nezaret ediyordu⁸² ki, nüfus defterinde 5 tatar ile tatar ağası olarak Kallar Mahallesi’nde oturan Hasan Ağazade Memiş Ağa’nın adları geçmektedir. Bazı tatarlar ise Keban dışında bulunuyorlardı. Bunların haricinde, maden ocaklarında sırtında yük taşıyan şelekciler⁸³ vardı ve bu işi de sadece Rumlar yapıyordu.

Keban Kasabası’nda 63 kişi ırgatlık yapıyordu, yani vasıfsız ameleydi. Madenlerde çalışan bu ırgatların 44’ü Müslüman, 15’i Ermeni, 4’ü de Rum’du. Yine nüfus defterinde Müslümanlardan bir kişi “fırın amelesi”, 23 kişi de rençper olarak kaydedilmiştir ki, bunlar da aslında ırgatlardan farklı bir iş yapmıyorlardı.

⁷⁷ F. Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, s. 113.

⁷⁸ Bennak, çiftliği olmayan evli erkekler için kullanılan bir deyim olmakla birlikte (bkz. Feridun Emecen, “Bennak”, *DİA*, c. 5, s. 458-459) burada madenlerde belirli bir vazifeyi üstlenenler (mesela toprak belleyen veya toprakla uğraşanlar) için kullanılmış olmalıdır.

⁷⁹ Cevherin izabesi sırasında fırınların yakılması için körükleri çalıştıran işçilerdir. H. Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-1794 Tarihli Maden Emni Defteri*, s. xxxiv.

⁸⁰ Yeraltındaki mağaralarda kütesinden koparılan cevherlerin torbalarla yeryüzüne çıkarılmasını sağlar ve çıkardıkları cevheri biriktirme yerine kadar taşırlardı. F. Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, s. 118.

⁸¹ Eş anlamlısı palamarcı olan yomacı, iskeleye yanaşan gemileri kalın iplerle iskeleye bağlarlardı.

⁸² H. Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-1794 Tarihli Maden Emni Defteri*, s. xxix.

⁸³ Şelek, sırta taşınan yük; odun vb. yakacak maddelerin bir tomar halinde toplanıp organla bağlanmasıyla oluşan yük.

Kasabanın güvenlik işleri Müslümanlar arasından tayin edilen 6 *ases*⁸⁴ ve 2 çarşı bekçisiyle sağlanıyordu. Ayrıca 5 *sekban*⁸⁵ ve bir sekban odabaşısı ile 15 *kavas*⁸⁶, bir *topçu* ve bir *mehter* de vardı. Kasabanın zaimi ise Kallar Mahallesi'nde oturan *Mehmed Ağa*'ydı⁸⁷. Yine Müslüman gençlerden 22'si *Asâkir-i Mansûre*⁸⁸'de asker olarak vazife yapıyordu. Bunlardan başka, nüfus defterinde "*Osmanlı*" olarak nitelendirilen, fakat ne işle uğraştıkları belirtilmeyen 16 kişi daha vardı. Genellikle "ağa" unvanı taşıyan bu kişilerin de askeri kökenli olmaları ihtimal dâhilindedir. Nitekim "Osmanlı" kaydedilen Bayındırlı Mehmed'in aynı zamanda "kavas" unvanıyla da anılması, onun güvenlik hizmetinde çalıştığına işaret etmektedir⁸⁹.

Kasabanın saraçları (8 kişi) ve köşkerleri (biri şakird olmak üzere 4 kişi) yine Müslümandı. Mahkeme, sim, saray, sefine, şair (arpa) ve kömür kâtibi olmak üzere, kasabadaki 10 kâtibin hepsi de Müslümandı. Bunlardan en önemlisi olan *sim kâtibi*, maden emininin maiyetinde çalışan daimi bir görevliydi⁹⁰ ve Keban'da bu görevi *Mehmed Emin Efendi* üstlenmişti. Oğlu Mehmed Efendi ise *saray kâtibi* olarak vazife yapıyordu⁹¹. Bu kâtiplerden başka, ustabaşı ve sarrafın yanında yazıcılık yapan iki gayrimüslim de vardı.

Keban'daki Ermeniler varlıklı ve genellikle meslek sahibi kişilerdi. Kasabadaki 10 kuyumcu, 8 attar, 49 babuşcu, 23 kalaycı, 28 nalbend, 6 sellah, 4 semerci, 3 çulha (dokumacı), 2 palancı⁹², 2 neccar (marangoz), 2 oduncu, 2 kantarcı ve 3 değirmencinin⁹³ yanı sıra, tahmişçi⁹⁴, nalçacı, nakkaşçı, saatçi,

⁸⁴ Asesler çarşı, pazar ve mahallelerde gece bekçiliği yaparlardı. Bkz. Abdülkadir Özcan, "Asesbaşı", *DİA*, c. 3, İstanbul, 1991, s. 464.

⁸⁵ Esasen kapıkullarından olmakla birlikte, ihtiyaç halinde eyaletlerde halktan gönüllü olarak toplanan ve kendilerine "yerli kulu" denilen askerlere de sekban denirdi (bkz. Abdülkadir Özcan, "Sekban", *DİA*, c. 36, İstanbul, 2009, s. 326-328). Nitekim Keban'da vazife yapan Hüseyin oğlu Hüseyin ve İsmail adlı sekbanlar ile sekban odabaşısı olan Osman oğlu Ali Piranlı, sekbanlardan Mehmed ise Hamzikânlı idi (bkz. BOA, NFS-d, no: 2683, s. 24, 30, 31).

⁸⁶ Maadin-i Hümayun emininin maiyetinde çalışan bu görevlilerin asayişle ilgili hususlarla ilgilendikleri tahmin edilmektedir (bkz. F. Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, s. 88). Nitekim İbrahim adlı kavas sarrafın hizmetinde çalışan hademesiydi (bkz. BOA, NFS-d, no: 2683, s. 31).

⁸⁷ BOA, NFS-d, no: 2683, s. 16.

⁸⁸ 1826 yılında Yeniçeri ordusunun kaldırılmasından sonra yerine kurulan yeni ordunun adıdır.

⁸⁹ Bkz. BOA, NFS-d, no: 2683, s. 379.

⁹⁰ H. Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-1794 Tarihli Maden Emîni Defteri*, s. xxvi.

⁹¹ BOA, NFS-d, no: 2683, s. 21.

⁹² Palan, genellikle eşeklere, bazen de atlara vurulan, kaşsız, enli, yayvan ve yumuşak bir tür eyerdir.

⁹³ Hububat öğüten değirmenler olduğu gibi, madencilik olduğu yerlerde maden cevherlerini öğüterek toz haline getiren değirmenler de vardı. Fakat nüfus defterinde bu işle

kazgancı, haffaf, hancı, hamamcı ve nâtır⁹⁵ olanlar Ermeni taifesinden olup onlardan başkası bu işleri yapmıyordu⁹⁶. Yine kasabadaki 60 terziden 58'i, 68 tüccarın 52'si, 9 tüfenkcinin 7'si, 39 berberin 37'si, 17 boyacının 16'sı, 10 demircinin 9'u, 13 çubukcunun 12'si, 3 çilingirin 2'si, 5 çizmecinin 4'ü, 19 dülgerin 18'i, 8 hızcının 6'sı ve 6 eskicinin de 4'ü Ermeni taifesindedir.

Gıda sektöründe her üç gruptan da çalışanlar vardı. Fakat kasabadaki 15 aşçıdan 10'u ve 59 bakkaldan 27'si Müslüman iken 37 ekmekciden 24'ü Rum (2'si ekmekçi şakirdi), 12'si ise Ermeni (biri ekmekcibaşı) idi. Ermenilerden 2 kişi hamurkâr, 3 kişi de kasaplık yapıyordu (bkz. Tablo-3). Fakat defterde belirtilmemekle birlikte, Müslümanlardan da özellikle kasaplık yapanların olması kuvvetle muhtemeldir.

Keban'da din ve eğitim hizmetlerini yürüten kişiler de vardı. Kasabanın en önemli camisi olan Ziyaiye Camii'nde 2 imam, Kürtkendi Camii'nde 1 imam, 1 imam vekili, 1 hatip ve 1 müezzin, hangi camide veya mescitte görev yaptıkları belirtilmeyen 2 müezzin ve bir ferrâş, 1 müteveli vekili⁹⁷ ve 3 mektep hocası görev yapıyordu. Rumlardan 11 keşiş, 1 kilise vekili ve 1 jamgoc⁹⁸ ile 1 sıbyan muallimi, Ermenilerden de 4 keşiş, 4 jamgoc ve 1 sıbyan muallimi din ve eğitim hizmetlerini yürütüyordu.

Kasabada kahveci ve meyhaneciler de vardı. Müslümanlardan ve Ermenilerden 2'şer kişi kahvecilik yaparken Ermenilerden 9, Rumlardan da 4 kişi meyhaneci idi.

Keban'da sâkin olan iki kişinin mesleği ise *tabib* olarak yazılmıştır. Bunlardan *Mikoş*'un (Ermeni) aynı zamanda berber olması⁹⁹, onun sünnetçi ve diş doktoru gibi bir vazifeyi de üstlendiğini düşündürmektedir. Yine tabib olarak adı geçen *Derviş Mehmed Baba* ise "derviş" kimliğiyle dikkat çekmektedir. Onunla aynı hanede oturan damadı İshak'ın da derviş olması¹⁰⁰,

meşgul olanlardan sadece değirmenci olarak bahsedilmiş olması bu ayrımı yapmamızı imkânsız kılmaktadır.

⁹⁴ Tahmis, "kahve kavrulup satılan yer" demektir. Dolayısıyla tahmisci de kahve ticareti yapan kimsedir.

⁹⁵ Nâtır, hamam hademelerinin başı veya bağ ve bahçe bekçisi manâlarında kullanılan bir kelimedir (Şemseddin Sâmî, Kâmûs-ı Türkî, s. 1449). Keban Kasabası bağ ve bahçe oluşturulmasına müsait bir arazi yapısına sahip olmadığı için, nüfus defterinde ilk anlamında (hamam hademesi) kullanılmış olmalıdır.

⁹⁶ Nüfus defterinde "*tellek*" olarak bahsedilen 5 kişi daha vardır ki, bunların da dellek veya dellak olarak isimlendirilen hamam kesecisi olması muhtemeldir.

⁹⁷ Bu müteveli vekili, Yusuf Ziya Paşa Külliyesi vakfının yöneticisi olmalıdır.

⁹⁸ Jamgoç (veya zangoç), kilisede çan çalan görevliye denmektedir.

⁹⁹ BOA, NFS-d, no: 2683, s. 61.

¹⁰⁰ BOA, NFS-d, no: 2683, s. 25.

Derviş Mehmed Baba'nın, tabib olmasının yanı sıra, bir tasavvuf ehli olduğuna da işaret etmektedir.

Bütün bunlardan başka, Keban'da abacı, bahçıvan, çerçi, çoban, dellal, ferraş (temizlik işçisi), hizmetkâr, kalemkâr, kalleci¹⁰¹, kazgancı, koltukcu¹⁰², lüleci, manusacı¹⁰³, mutaf (kıl dokuyan), nakkaş, nalçacı, sâ'î, sâ'il (dilenci), seyis, şerbetçi ve yemenici gibi farklı iş kollarında çalışan meslek sahipleri de vardı (bkz. Tablo-3).

Öte yandan, Keban'da işsiz olanlar da vardı. Nüfus defterinde bunların isimlerinin üstünde kırmızı mürekkeple “boş” oldukları belirtilmiştir. Nitekim Müslüman nüfus içerisinde 98, Ermenilerden 55, Rumlardan da 14 kişi bu şekilde işaretlenmişlerdir¹⁰⁴. Bununla birlikte, Müslümanlardan 123, Ermenilerden, 61, Rumlardan da 12 kişinin “*diyar-ı âherde*” yani başka bir yerde oldukları belirtilmiştir. Ayrıca bazı kişilerin farklı şehir ve kasabalara gindikleri¹⁰⁵, bu gidenler içerisinde de bir kısmının kâtib, terzi, kavas, mağaracı ve piristad gibi meslek sahibi oldukları belirtilmiştir. Dolayısıyla bunların iş bulmak ümidiyle veya başka şehirlerde daha iyi koşullarda çalışmak maksadıyla Keban'dan ayrıldıkları söylenebilir.

Tablo: 3 Keban Kasabasında Meslekler (1835)

Meslekler	Müslüman	Ermeni	Rum	Toplam
Ayân	1			1
Abacı			1	1
Akkâm	2			2
Asakir-i Mansûre'de	22			22
Ases	6			6
Ashab-ı Fırın			15	15
Aşçı	10	4	1	15
Attar		8		8
Babuşcu		49		49

¹⁰¹ Kalle, kasa ve kumbara anlamında kullanıldığı gibi, bir çeşit sebze yemeği veya çavdarla karışık buğday anlamında da kullanılmaktadır. <http://www.sozce.com/nedir/178066-kalle>. Erişim: 27.02.2019.

¹⁰² Koltukcu, kullanılmış eşya alıp satanlara denir (bkz. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*, İstanbul, 1989, s. 1110). Keban'da koltukculuk yapan Hacı Abbas için aynı zamanda “akkâm” da denilmiş olması (bkz. BOA, NFS-d, no: 2683, s. 22), onun bu işi deve ile yaptığını göstermektedir.

¹⁰³ Manusa, basmadan daha kalın, çizgili dokuma bez.

¹⁰⁴ Nüfus defterinde “boş” oldukları belirtilen erkeklerin önemli bir kısmı 15 yaşın altındadır. Çünkü küçük yaşta olanlar da mağaralarda veya başka işlerde çalışabilmekteydiler. Mesela 10 yaşındaki Bani oğlu Kostantin ve 12 yaşındaki İstefan mağaracılık yapıyorlardı. Bkz. BOA, NFS-d, no: 2683, s. 108, 109.

¹⁰⁵ Mesela Guleman, Ergani, Sivas, Konya, Harput, Akdağ, Gümüşhane, Adana, Trabzon ve İstanbul'a.

Bağçevan	14	2	1	17
Bakkal	27	14	18	59
Bennak	2		9	11
Berber	1	37	1	39
Boyacı		16	1	17
Cevher Kırıcı			5	5
Cürüfcü			3	3
Çağılıcı			4	4
Çarşı Bekçisi	2			2
Çarşıda Kahveci	2			2
Çerçi			1	1
Çilingir		2	1	3
Çivici			2	2
Çizmeci	1	4		5
Çoban	1			1
Çubukcu		12	1	13
Çulha		3		3
Değirmenci		3		3
Dellal	4	3		7
Demirci		9	1	10
Dülger	1	18		19
Eskici	1	4	1	6
Eşekci	30	8	1	39
Eşekcibaşı	1			1
Etmekci (Ekmekci)		11	22	33
Etmekci Şakirdi			2	2
Etmekcibaşı		1		1
Ferraş	1			1
Feteci ¹⁰⁶			1	1
Fırın Amelesi	1			1
Fırın Metunkası?			2	2
Fırın Nazırı	2			2
Fırın Piristadı	1			1
Fırında Heşimeci?			1	1
Gemici	4	1		5
Hademe-i Ayân		1		1
Hademe-i Sarraf	1			1
Haffâf		1		1
Hamamcı		1		1
Hamurkâr		2		2

¹⁰⁶ Fete, maden fırınlarında elde edilen gümüşten belirli oranda alınan vergidir. F. Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, s. 156.

Hancı		1	1	2
Harbende	3		1	4
Hızarcı	2	6		8
Hizmetkâr		11		11
Irgad	44	15	4	63
Jamgoc		4	1	5
Kahveci		2		2
Kalaycı		23		23
Kalcı			3	3
Kalemkâr		1		1
Kalleci		3		3
Kantarcı		2		2
Kassab		3		3
Kâtib	4			4
Kavas	15			15
Kazgancı		1		1
Kelekci	3	11		14
Kelekci Yardımcısı	1			1
Kelekcibaşı	1			1
Keşiş		4	11	15
Kilise Vekili			1	1
Koltukcu	2	1		3
Kömür Ağası	1			1
Kömür Kâtibi	1			1
Körükcü		11	1	1
Köşker	3			3
Köşker Şakirdi	1			1
Kuyumcu		10		10
Kürtkendi Camii Hatibi	1			1
Kürtkendi Camii İmamı	1			1
Kürtkendi Camii Müezzini	1			1
Kürtkendi Camii İmam Vekili	1			1
Kütük Ağası	1			1
Lüleci	1			1
Mağara Çavuşu			2	2
Mağara Nazırı			5	5
Mağaracı	3		154	157
Mahkeme Kâtibi	1			1
Manusacı		1		1
Mektep Hocası	3			3

Mescid İmamı	1			1
Meyhaneci		9	4	13
Muallim-i Sıbyan		1	1	2
Mumcu			3	3
Mutaf	2	1		3
Müezzin	2			2
Müftü	1			1
Mütevelli Vekili	1			1
Nakkaşçı		1		1
Nalbend		28		28
Nalçacı		2		2
Nâtır		2		2
Neccar		2		2
Odabaşı	1			1
Oduncu		2		2
Osmanlı	16			16
Palancı		2		2
Piristad			5	5
Rençber	23			23
Reşid Paşa'nın Hizmetinde	1			1
Sâ'î	1		1	2
Sâ'il		1		1
Saatçı		1		1
Saka	3	6	1	10
Saray Kapıcısı	1			1
Sarayda Kâtip	1			1
Saraydar		7		7
Sarrafdâ Yazıcı		1		1
Sazbend?		1		1
Sefine Kâtibi	1			1
Sekban	5			5
Sekban Odabaşı	1			1
Sellâh		6		6
Semerci		4		4
Serrac	8			8
Seyis		1	1	2
Sim Kâtibi	1			1
Sürücü	1			1
Şair Kâtibi	1			1
Şelekci			5	5
Şerbetei	1			1
Tâbi-i Ayân Ağa	1			1

Tâbi-i Kal Ağası	1			1
Tâbi-i Kömür Ağası	1			1
Tâbi-i Sarraf		4		4
Tâbi-i Zâim Ağa	1			1
Tabib	1	1		2
Tahmisci		1		1
Talebe-i Ulum	1			1
Tatar	5			5
Tellek		5		5
Terzi		58	2	60
Terzi Şakirdi	1			1
Topcu	1			1
Tüccar	9	52	7	68
Tüfenkci	2	7		9
Tütüncü	1	13	4	18
Ustabaşı			1	1
Ustabaşı Fırınında Nazır			1	1
Ustabaşı Yazıcısı			1	1
Ustabaşıda Harbende			2	2
Ustabaşıda Kahveci			1	1
Ustabaşıda Seyis			1	1
Yardımcı		5		5
Yemenici	1	2		3
Yemenici Şakirdi	1			1
Yomacı			12	12
Zâim	1			1
Ziyaiye Camii İmam-ı Evveli	1			1
Ziyaiye Camii İmam-ı Sânis	1			1

Sonuç

Önemli maden rezervlerine sahip olan Keban, Osmanlı idaresine geçtikten sonra uzun süre Çemişgezek Sancağı'na bağlı bir nahiye merkezi olarak varlığını sürdürmüştür. 16 ve 17. yüzyıllarda fazla bir öneme sahip olmayan ve bu sebeple de oldukça az bir nüfusu barındıran Keban, 18. yüzyılın başlarından itibaren madencilik faaliyetlerinin başlamasıyla birlikte hızla büyümüş ve nüfusu 1835 yılında 1023 haneye (tahminen beş bin kişi) ulaşmıştır. Buna paralel olarak, kasabada yeni mahalleler kurulmuş ve çarşısı genişleyerek çok sayıda meslek erbabının orada faaliyette bulunmasına imkân sağlamıştır. Ayrıca, dinî ve eğitim amaçlı binaları ve inşa edilen meskenlerle, Keban Kasabası fizikî olarak da yeni bir görünüm kazanmıştır.

Keban'daki nüfus, Müslümanların yanı sıra Rum ve Ermenilerden oluşuyordu. Fakat gayrimüslim nüfus yerli nüfus olmayıp, madencilik başlanmasıyla birlikte buraya iskân edilen ve başta madencilik olmak üzere, çeşitli mesleklerde uzmanlaşmış kişilerdi. Rumların hepsi Karadeniz bölgesinden, özellikle de başka bir maden bölgesi olan Gümüşhane'den buraya gelmişlerdi. Müslümanlar ise daha ziyade çevre köylerden ve kasabalardan Keban'a gelerek yerleşmişlerdi. Yine kasabaya yakın olan köylerden birçok Müslüman hane de madenlerde kışlakçı olarak tayin edilmişti.

Madencilik sayesinde 18. yüzyılın başlarından itibaren bir cazibe merkezi haline gelen Keban, madencilik önemini kaybettiği 19. yüzyılın sonlarına doğru ise hızla sönükleşmiştir. Nüfusun önemli bir kısmı yapacak başka bir iş bulamadığı için kasabadan göç ederek başka yerlere yerleşmiştir. Keban'ın bu vaziyeti 20. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiş, Etibank tarafından Simli Kurşun Tesisleri'nin faaliyete başladığı 1953 yılından itibaren ise tekrar gelişme kaydetmiştir. Ancak bu tesislerin de 1983 yılında faaliyetlerini durdurmasıyla büyüme süreci tersine dönen Keban, bugün Türkiye'deki en büyük barajlarından birine sahip olması, kültür balıkçılığı (alabalık) ve turizm sayesinde yeniden nisbi bir canlama içerisine girmiştir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Tahrir Defterleri (TD): 64 numaralı Çemişgezek Sancağı Tahrir Defteri.

Nüfus ve Kefalet Defterleri (NFS-d): 2683, 2685 ve 2686 numaralı defterler.

Kâmil Kepeci Tasnifi Nüfus Yoklama Defteri (KK-d): 6304 numaralı defter.

Kâmil Kepeci Mevkûfat Kalemi: 2600 numaralı defter.

1.2. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Fon Kodu: 30.11.1.0, Kutu no: 186, Dosya no: 31, Sıra no: 20

Fon Kodu: 30.18.1.1, Kutu no: 12, Dosya no: 36, Sıra no: 15

Fon Kodu: 30.18.1.2, Kutu no: 91 Dosya no: 64, Sıra no:12

Fon Kodu: 30.18.1.2, Kutu no: 76, Dosya no: 56, Sıra no: 4

Fon Kodu: 30.18.1.2, Kutu no: 83, Dosyan no: 35, Sıra no: 2

1.3. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TKA)

Tahrir Defterleri (TD): 106 ve 164 numaralı defterler.

2. Salnameler

1286 (1869/1870) Tarihli Diyarbekir Vilayet Salnamesi

1287 (1870/1871) Tarihli Diyarbekir Vilayet Salnamesi

1293 (1876/1877) Tarihli Diyarbekir Vilayet Salnamesi

1301 (1883/1884) Tarihli Ma'mûretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi

1312 (1894/1895) Tarihli Ma'mûretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi

1325 (1907/1908) Tarihli Ma'mûretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi

3. Araştırma ve İncelemeler

AKSİN, Ahmet, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ, 1999.

BEYDİLLİ, Kemal, "Yûsuf Ziyâ Paşa", *DİA*, 44, İstanbul, 2013, s. 34-37.

BİLGİN, Sabit, *Osmanlı Döneminde (1725-1920) Keban Maden Eminleri ve Keban Kaymakamları*, İstanbul, 2014.

BİLGİN, Sait, *Dünden Bugüne Keban*, İstanbul, tarihsiz.

ÇELİK, Kürşat, "Keban'da Yusuf Ziya Paşa Külliyesi Vakfı", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, I/1, Elazığ 2014, s. 49-64.

ÇELİK, Şenol, “1261/1845 Tarihli Harput Kefalet Defteri ve Bu Deftere Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Harput Şehri”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 1/1, Elazığ, 2014, s. 21-47.

ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa, “Yûsuf Ziyâ Paşa Külliyesi”, *DİA*, 44, İstanbul, 2013, s. 37-38.

EMECEN, Feridun, “Bennak”, *DİA*, c. 5, İstanbul, 1992, s. 458-459.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, 2. Baskı, Ankara, 1997.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)-Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul, 2003.

MERT, Özcan, “Âyan”, *DİA*, c. 4, İstanbul, 1991, s. 195-198.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Asesbaşı”, *DİA*, c. 3, İstanbul, 1991, s. 464.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Sekban”, *DİA*, c. 36, İstanbul, 2009, s. 326-328.

SAYDAM, Abdullah, “Trabzon’un İdarî Yapısı ve Yenileşme Zarureti (1793-1851)”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 18/18, Ankara, 2005, s. 285-317.

TIZLAK, Fahrettin, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, TTK, Ankara, 1997.

TIZLAK, Fahrettin, “Ma’adin-i Hümayun Emanetinin Osmanlı İdarî Düzenindeki Yeri (1775-1867)” *XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler*, III, Ankara, 1999, s. 925-939.

ÜNAL, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK, Ankara, 1999.

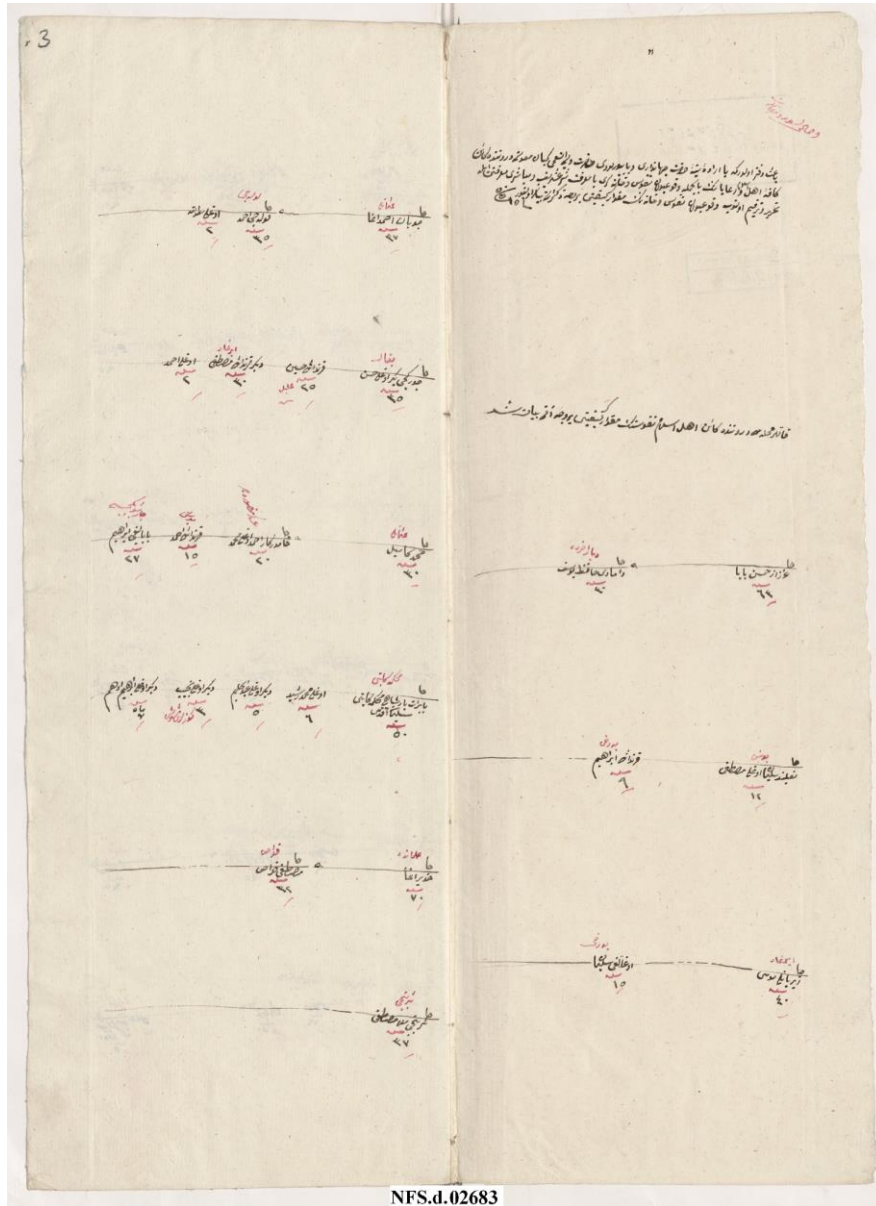
YILMAZÇELİK, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, TTK, Ankara, 1995.

YİĞİT, Ali, “Keban Kasabası’nın Kuruluş ve Gelişmesine Etki Eden Coğrafi Faktörler”, *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 6 (1997), s. 411-423.

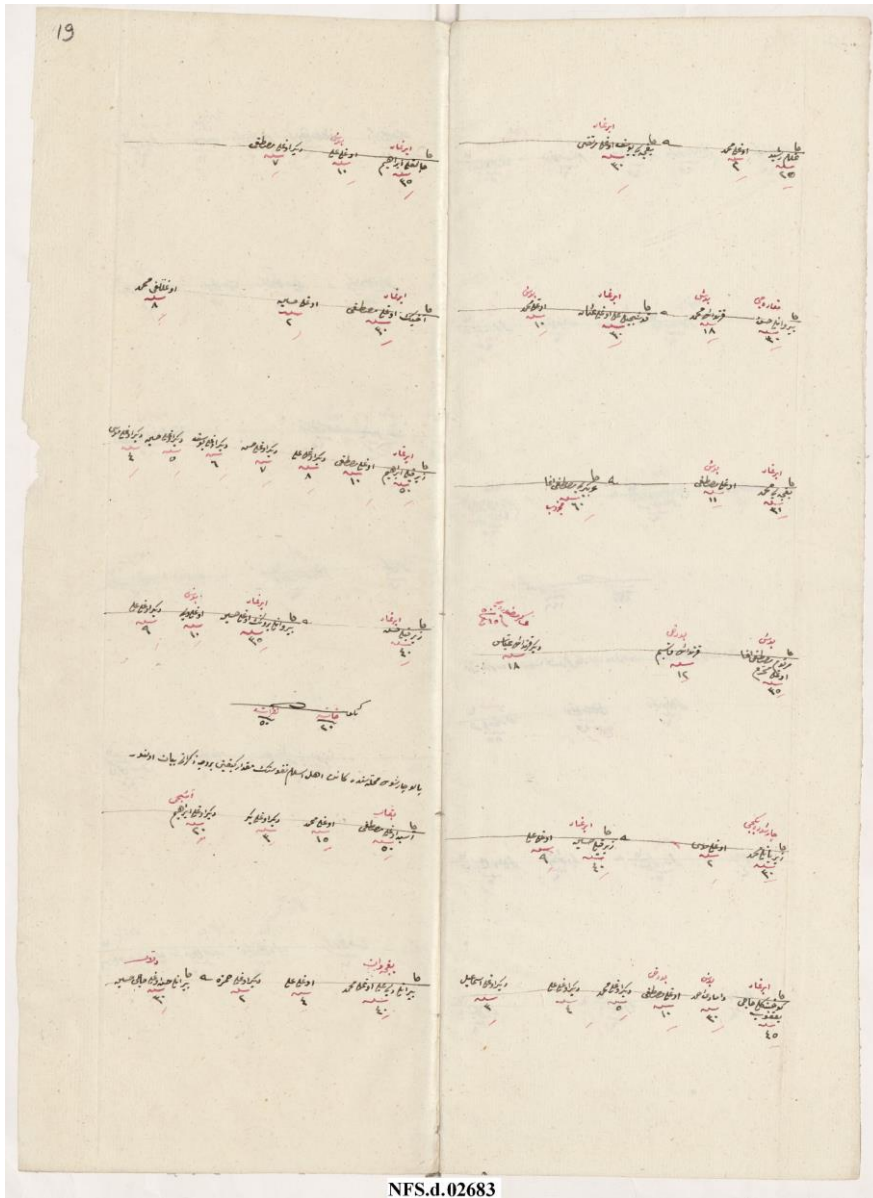
YÜKSEL, Hasan, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-1794 Tarihli Maden Emni Defteri*, Sivas, 1997.

Ekler

Ek-1: 1250 (M. 1835) Tarihli Nüfus Defteri (BOA, NFS-d, no: 2683)

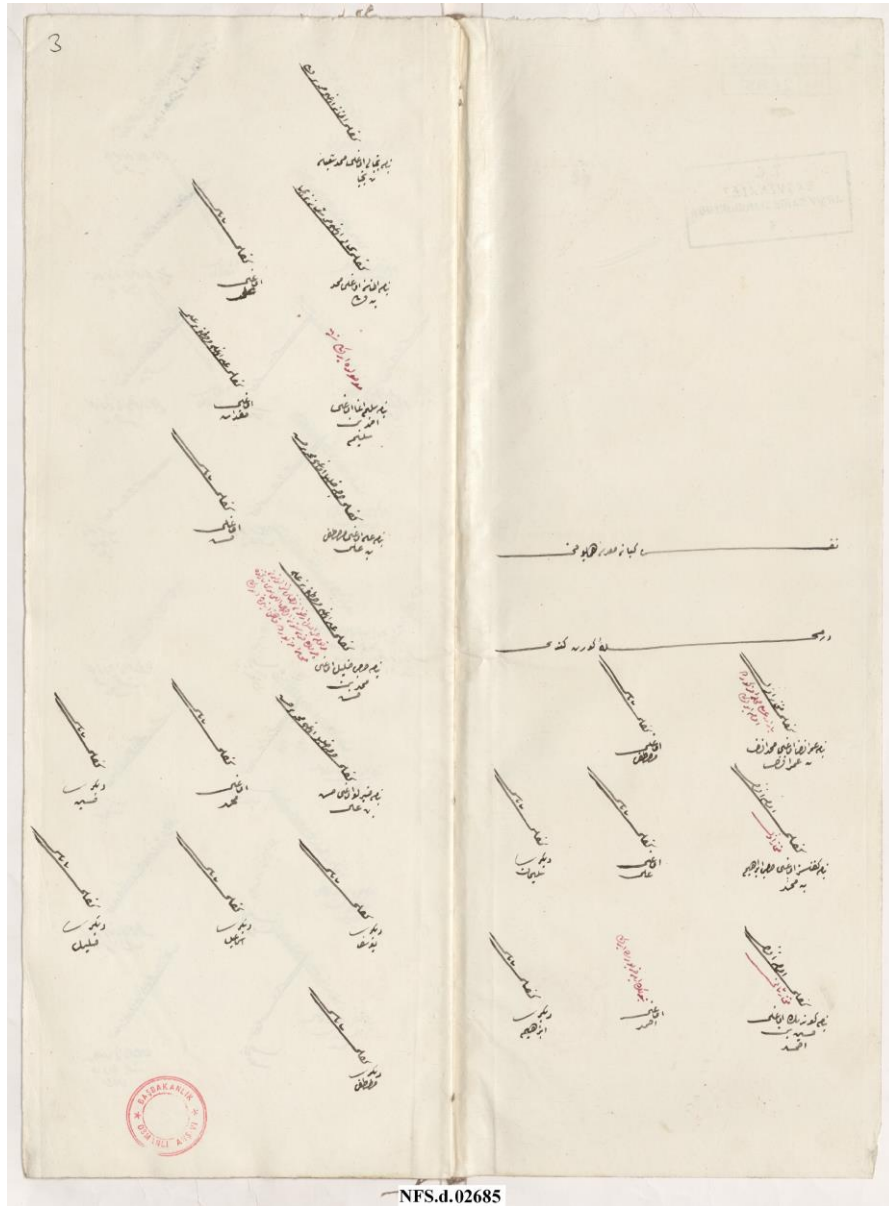

NFS.d.02683

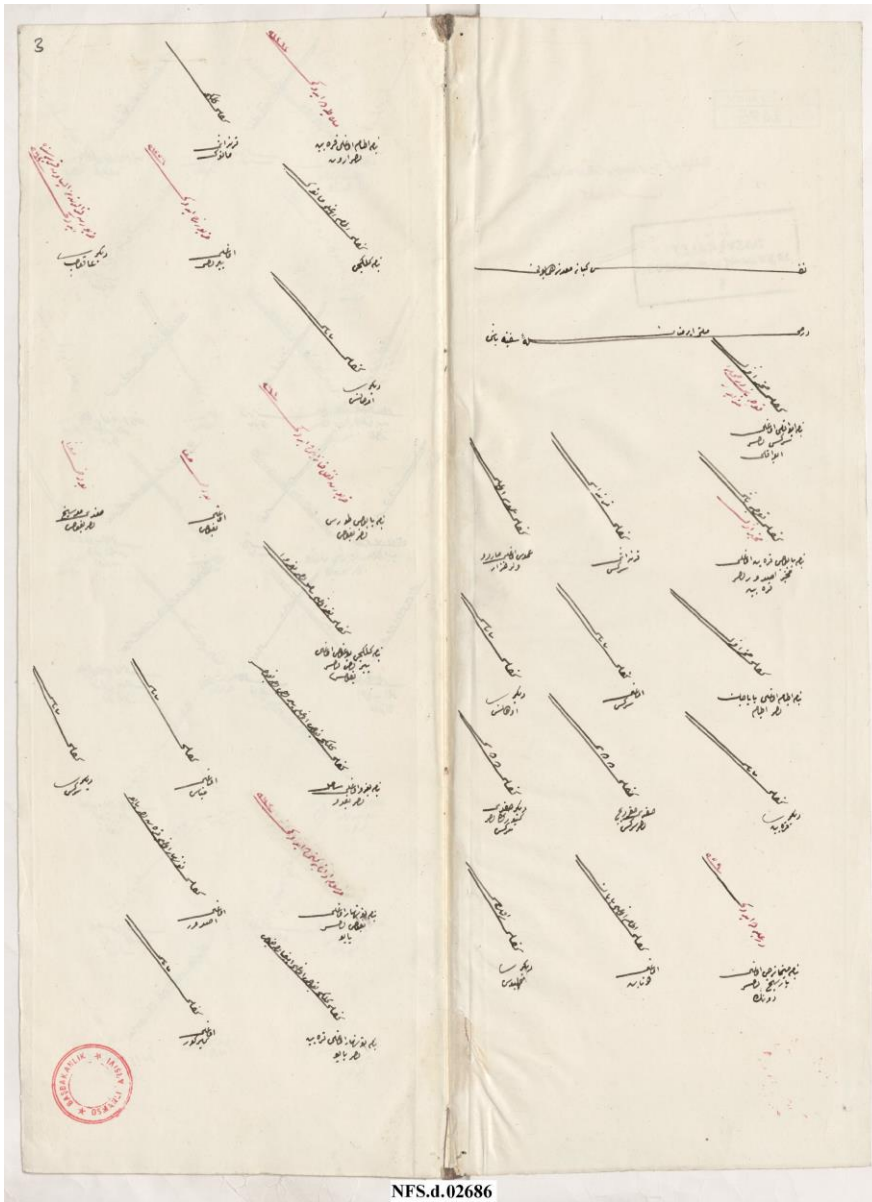

NFS.d.02683

Ek-2: Hicri 1262 (Miladi 1845/1846) Tarihli Kefalet Defteri

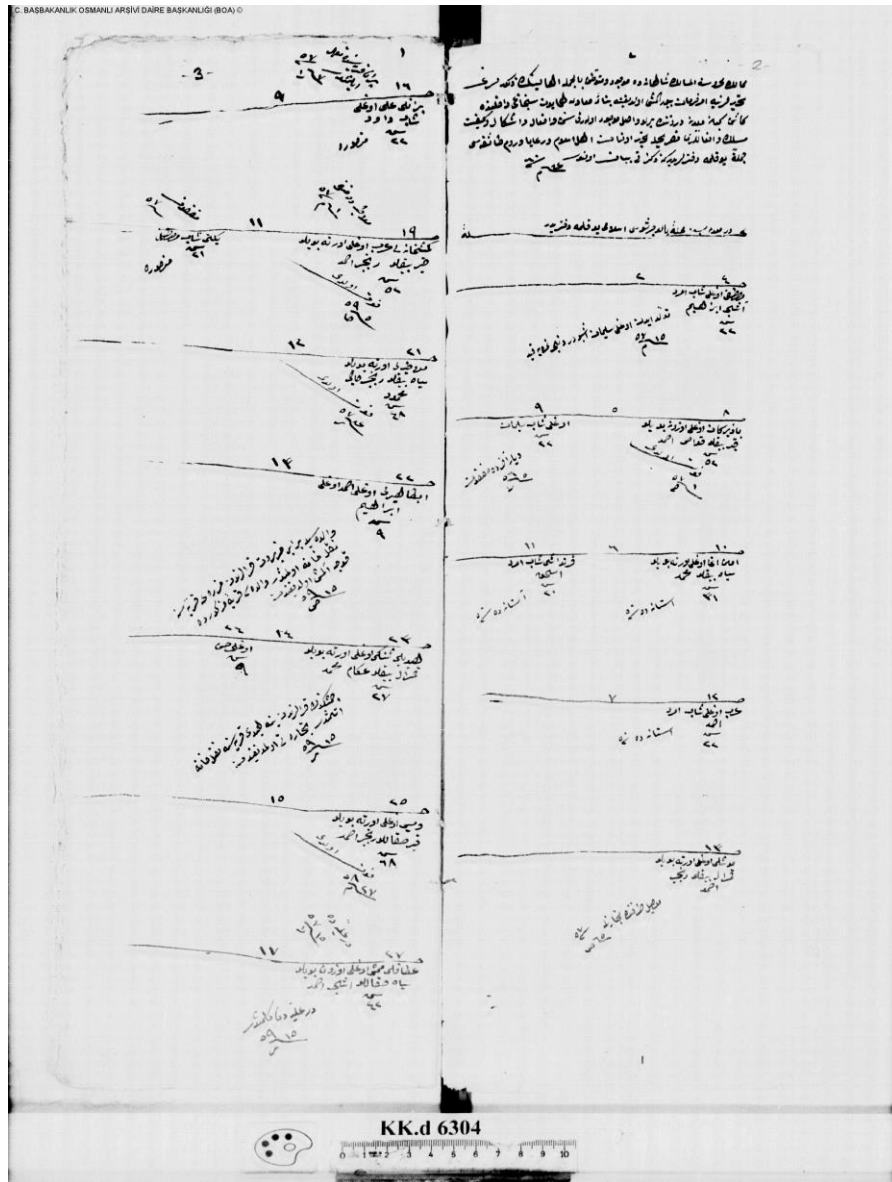

Ek-3: 29 Z. 1263 (Miladi 8 Aralık 1847) Tarihli Kefalet Defteri

NFS.d.02686

Ek-4: Gurre-i M. 1260 (Miladi 22 Ocak 1844) Tarihli Yoklama Defteri

BOA, KK, no: 6304, s. 2-3.